

In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرنشانه:	مؤدب، سیدرضا، ۱۳۴۱
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ حدیث / سیدرضا مؤدب
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۴
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	۳۷۶ ص، جدول
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۷۴۶-۱
وضعیت ویراست:	ویراست ۲
یادداشت:	چاپ چهارم
یادداشت:	چاپ پنجم: ۱۳۹۶ / چاپ ششم: ۱۳۹۷ / چاپ هفتم: ۱۳۹۸
یادداشت:	چاپ هشتم: ۱۴۰۱
یادداشت:	کتابنامه: ص [۳۶۵]؛ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع:	حدیث -- تاریخ
موضوع:	احادیث شیعه
موضوع:	احادیث اهل سنت
موضوع:	محدثان
شناخته افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	BP1۰۶/۵/م۲۱۳۹۴
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۲۹
شماره کتابشناسی ملی:	۴۰۲۸۹۳۴

BA0062

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

تاریخ حدیث

مؤلف: سید رضا مؤدب

چاپ هشتم: ۱۴۰۱ ش / ۱۴۴۳ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ ● قیمت: ۸۰۰,۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجنتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa

pub-almustafa.ir

miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

● ناظر فنی: سید محمد رضا جعفری ● ناظر گرافیک: مسعود مهدوی ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

با توجه به هزینه‌ها و مشکلات عدیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی که اقدام به چاپ، بازنویسی، کپی، تکثیر و یا هرگونه برداشت جهت تهیه کتاب و تبدیل آن به جزوه، CD، فایل PDF، اسکن، عکسبرداری و یا انتشار در فضای مجازی نماید، شرعاً مجاز نمی‌باشد و پیگرد قانونی خواهد داشت.

تاریخ حدیث

سید رضا مؤدب

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای حجة الاسلام دکتر سیدرضا مؤدب، مؤلف کتاب تاریخ حدیث و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید، سوگند یاد کرده و علم را به ذات خود شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی، ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است. داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند.

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی به انسان بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا می‌بخشد.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمة الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فراروی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی مادی را

نوید داده است و با اندیشه فقهاتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را برای تمام آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله)، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توانمندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید ورزیده‌اند.

جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفیٰ ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفیٰ ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای حجة الاسلام

دکتر سیدرضا مؤدب، برای دوره ارشد رشته علوم قرآنی و حدیث به عنوان متن تاریخ حدیث تهیه و تدوین شده است، در چارچوب اهداف جامعه المصطفی ﷺ، مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم انتشارات المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که در تدوین و نشر آن نقش داشته‌اند، قدردانی و سپاس به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

پیش‌گفتار.....	۲۱
کلیات.....	۲۳
مقدمه.....	۲۳
حجیت حدیث و سنت پیامبر ﷺ و دیگر معصومان علیهم السلام.....	۲۵
تاریخ حدیث از نظر فریقین و آثار هر یک.....	۲۷
اهتمام پیامبر ﷺ به حدیث.....	۲۹
۱. اهتمام پیامبر ﷺ به فراگیری و حفظ حدیث.....	۳۰
۲. اهتمام پیامبر ﷺ بر نشر حدیث.....	۳۰
۳. اهتمام پیامبر ﷺ بر تدوین حدیث.....	۳۲

بخش اول: تاریخ حدیث شیعه

اهتمام اهل بیت علیهم السلام به حدیث (قرن اول).....	۴۳
مقدمه.....	۴۳
اهل بیت علیهم السلام و حدیث.....	۴۴
تحلیل دوران امام علی علیه السلام.....	۴۵
۱. روایات دال بر کتابت و تدوین.....	۴۶
۲. نوشته‌هایی از حضرت علی علیه السلام.....	۴۷
الف) کتاب علی (صحیفه، جامعه).....	۴۷

- ۵۲..... (ب) کتاب فی علوم القرآن
- ۵۳..... (ج) نهج البلاغه.....
- ۵۵..... (د) دیگر آثار.....
- ۵۵..... کاتبان حضرت علی علیه السلام.....
- ۵۶..... مصحف فاطمه علیها السلام.....
- ۵۷..... تحلیل دوران امام حسن علیه السلام.....
- ۵۸..... تحلیل دوران امام حسین علیه السلام.....
- ۶۰..... تحلیل دوران امام سجاد علیه السلام.....
- ۶۳..... دیگر آثار روایی در قرن اول.....
- ۶۷..... اهتمام اهل بیت علیهم السلام به حدیث (قرن دوم).....
- ۶۷..... تحلیل دوران امام باقر علیه السلام.....
- ۶۹..... ۱. روایات امام باقر علیه السلام درباره نوشتن.....
- ۷۰..... ۲. نوشته‌هایی از امام باقر علیه السلام.....
- ۷۱..... تحلیل دوران امام صادق علیه السلام.....
- ۷۳..... ۱. روایات امام صادق علیه السلام درباره نوشتن حدیث.....
- ۷۵..... ۲. نوشته‌هایی از امام صادق علیه السلام.....
- ۷۷..... ۳. رشد حدیث‌نگاری در دوران امام صادق علیه السلام.....
- ۷۹..... تحلیل دوران امام کاظم علیه السلام.....
- ۸۰..... نوشته‌هایی از امام کاظم علیه السلام.....
- ۸۵..... اهتمام اهل بیت علیهم السلام به حدیث (قرن سوم).....
- ۸۵..... تحلیل دوران امام رضا علیه السلام.....
- ۸۶..... ۱. روایاتی از امام رضا علیه السلام درباره نوشتن حدیث.....
- ۸۷..... ۲. نوشته‌هایی از امام رضا علیه السلام.....
- ۸۹..... تحلیل دوران امام جواد علیه السلام.....
- ۹۰..... تحلیل دوران امام هادی علیه السلام.....
- ۹۰..... نوشته‌هایی از حضرت هادی علیه السلام.....
- ۹۱..... تحلیل دوران امام عسکری علیه السلام.....
- ۹۲..... نوشته‌هایی از حضرت عسکری علیه السلام.....

۹۴.....	اصول اربعمأة و دوران رشد حدیث‌نگاری.....
۹۵.....	۱. مفهوم‌شناسی اصل و اهمیت آن.....
۹۷.....	۲. تعداد و زمان تألیف اصول اربعمأة.....
۹۹.....	۳. سرانجام و سرنوشت اصول اربعمأة.....
۱۰۳.....	اهتمام متقدمان به حدیث (قرن چهارم).....
۱۰۳.....	دوره تکامل حدیث‌نگاری شیعه.....
۱۰۴.....	نقش محدثان متقدم شیعه در تدوین جوامع اولیه.....
۱۰۵.....	بررسی علل پیدایش جوامع اولیه حدیث.....
۱۰۶.....	۱. ضبط و گردآوری جامع‌گونه احادیث.....
۱۰۷.....	۲. تبویب و تنظیم احادیث.....
۱۰۸.....	۳. تهذیب و تصحیح احادیث.....
۱۱۲.....	تأثیر کمی واسطه‌ها در اعتبار روایات متقدمان.....
۱۱۳.....	مجموعه‌های حدیثی.....
۱۱۳.....	۱. الکافی فی الاصول و الفروع و الروضة.....
۱۱۵.....	۲. من لا یحضره الفقیه.....
۱۱۸.....	غالیان و مقابله متقدمان با آنان.....
۱۲۳.....	طرق تحمّل حدیث در بین متقدمان.....
۱۲۴.....	تدوین نخستین مجموعه‌های رجالی.....
۱۲۹.....	اهتمام متقدمان به حدیث (قرن پنجم).....
۱۳۰.....	تداوم حدیث‌نگاری متقدمان.....
۱۳۲.....	گستره تدوین حدیث.....
۱۳۵.....	مجموعه‌های حدیثی.....
۱۳۵.....	۱. تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه.....
۱۳۶.....	۲. الاستبصار فیما اختلف من الاخبار.....
۱۴۰.....	حوزه‌های حدیثی شیعه.....
۱۴۲.....	مهم‌ترین حوزه‌های حدیثی شیعه تا قرن پنجم.....
۱۴۲.....	۱. حوزه حدیثی قم.....

- ۱۴۴..... ۲. حوزه حدیثی کوفه
- ۱۴۶..... ۳. حوزه حدیثی بغداد
- ۱۴۸..... تأثیر تداوم تقیه بر تکمیل و تهذیب احادیث
- ۱۴۸..... ضرورت تقیه در روایات و مستندات آن
- ۱۴۹..... تقیه محدثان متقدمان
- ۱۵۰..... نقش تقیه در سلامت روایات
- ۱۵۱..... چگونگی برخورد متقدمان با روایات تقیه
- ۱۵۵..... اهتمام متأخران به حدیث (قرن ششم تا سیزدهم)
- ۱۵۶..... رکود حدیث‌نگاری و تحلیل علل آن
- ۱۵۷..... ۱. رویکرد اصول‌گرایانه در مباحث فقهی
- ۱۵۹..... ۲. ماندگاری کتب اربعه
- ۱۶۰..... تجدید حیات حدیث‌نگاری
- ۱۶۰..... علل شکوفایی دوباره حدیث‌نگاری
- ۱۶۱..... ۱. پیدایش دولت شیعی صفویه
- ۱۶۲..... ۲. ظهور اندیشه اخبار‌گری و حفظ سلطه خود
- ۱۶۴..... اعتبار کتب اربعه از دیدگاه متأخران اخباری
- ۱۶۵..... پیدایش جوامع ثانویه
- ۱۶۵..... ۱. الوافی
- ۱۶۹..... ۲. تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة
- ۱۷۱..... ۳. بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام
- ۱۷۵..... دیگر مجموعه‌های حدیثی دوره متأخران
- ۱۷۸..... گستردگی و تنوع حوزه‌های حدیثی در دوره متأخران
- ۱۸۳..... اهتمام معاصران به حدیث (قرن چهاردهم و پانزدهم)
- ۱۸۴..... گستره حدیث‌شناسی
- ۱۸۴..... مستدرک‌نویسی
- ۱۸۷..... کتاب‌های دعا و مزار
- ۱۸۷..... موسوعه‌نویسی موضوعی

۱۹۰	..... تصحیح، تعلیق و تحقیق منابع حدیثی
۱۹۲	..... مسندنویسی
۱۹۳	..... گزیده مصادر روایی
۱۹۳	..... معجم و راهنمانویسی
۱۹۵	..... فقه الحدیث و شرح و تبیین موضوعی
۱۹۶	..... احیای نسخه‌های خطی
۱۹۷	..... تدوین آثار رجالی جدید
۱۹۷	..... تدوین آثار درایه جدید
۱۹۸	..... تأسیس مراکز تدریس، پژوهش و مناظرات حدیثی
۱۹۹	..... تدوین کتاب‌های تاریخ حدیث، مطالعات حدیثی
۲۰۱	..... مجلات حدیث پژوهی
۲۰۱	..... خدمات رایانه‌ای در قلمرو حدیث پژوهی

بخش دوم: تاریخ حدیث اهل سنت

۲۰۹	..... دوره منع از تدوین و نقل حدیث (قرن اول)
۲۰۹	..... مقدمه
۲۱۰	..... ممانعت خلفا از تدوین حدیث و بررسی علل آن
۲۱۱	..... ۱. منع از تدوین حدیث در دوران ابوبکر
۲۱۳	..... ۲. منع از تدوین حدیث در دوران عمر
۲۱۶	..... ۳. منع از تدوین حدیث در دوران عثمان
۲۱۸	..... واکنش صحابه در برابر سیاست منع
۲۱۸	..... جلوگیری دیگر خلفای قرن اول از نقل حدیث
۲۱۹	..... بررسی تاریخی علل جلوگیری از تدوین حدیث
۲۲۰	..... روایت نهی‌کننده از نوشتن حدیث و ارزیابی آن
۲۲۱	..... ۱. غرابت
۲۲۱	..... ۲. ضعف سندی
۲۲۱	..... ۳. صراحت و ظهور نداشتن بر نهی عام از نوشتن حدیث
۲۲۲	..... ۴. مخالفت این روایت با سیره صحابه

- ۲۲۲..... ۵. تعارض روایت نهی کننده با دیگر روایات
- ۲۲۲..... ۶. استناد نکردن خلفا در منع بر تدوین به روایت نهی کننده
- ۲۲۷..... دیگر علل تاریخی و بررسی نتایج منع از تدوین و نقل حدیث (قرن اول)
- ۲۲۷..... بررسی دیگر علل تاریخی منع از تدوین حدیث
- ۲۲۷..... ۱. نگرانی از گسترش اختلاف بین مسلمانان
- ۲۲۸..... ۲. نگرانی از نشر احادیث غیر معتبر
- ۲۲۹..... ۳. نگرانی از آمیختن حدیث با قرآن
- ۲۳۲..... ۴. نگرانی از اشتغال به غیر قرآن
- ۲۳۴..... ۵. نگرانی از کاستن یا افزودن در روایات
- ۲۳۵..... ۶. توجه به حفظ روایات
- ۲۳۸..... ۷. ناآشنایی صحابه و تابعان با نوشتن
- ۲۳۸..... ۸. کمی ابزار کتابت و فراوانی احادیث
- ۲۳۹..... ۹. گسترش نیافتن احکام و تسهیل امور مسلمانان
- ۲۴۰..... ۱۰. گسترش نیافتن فضایل اهل بیت علیهم السلام
- ۲۴۳..... پیامدهای تاریخی دوره ممانعت
- ۲۴۳..... ۱. محرومیت مسلمانان از اهل بیت علیهم السلام و تبلور مذهب رأی و قیاس توسط حاکمان اموی
- ۲۴۵..... ۲. تفرقه مسلمانان
- ۲۴۶..... ۳. نابودی بخشی از روایات
- ۲۴۶..... ۴. دست اندازی در روایات
- ۲۴۸..... ۵. فراهم شدن زمینه تشکیک در اعتبار روایات موجود
- ۲۵۱..... اهتمام متقدمان به حدیث (قرن دوم)
- ۲۵۱..... جواز تدوین حدیث
- ۲۵۵..... پیشگامان تدوین حدیث
- ۲۵۵..... مراحل تدوین حدیث
- ۲۵۶..... ۱. گردآوری وثبت محفوظات
- ۲۵۶..... ۲. ساماندهی روایات
- ۲۵۷..... ۳. تدوین مصنفات فقهی

۲۵۷	..... ۴. شکل‌گیری مسندها
۲۵۸	..... مراکز تدوین حدیث اهل سنت
۲۶۰	..... ویژگی‌های تدوین حدیث در قرن دوم
۲۶۲	..... پیدایش مصنفات و بررسی علل آن
۲۶۳	..... مهم‌ترین مصنفات حدیثی در قرن دوم
۲۶۴	..... پیدایش مسندها و بررسی علل آن
۲۶۶	..... مهم‌ترین مسندهای حدیثی
۲۶۷	..... مهم‌ترین شخصیت‌ها و مجموعه‌های حدیثی اهل سنت
۲۶۷	..... ۱. مالک بن انس و موطأ او
۲۶۹	..... ۲. احمد بن حنبل و مسند او
۲۷۵	..... اهتمام متقدمان به حدیث (قرن سوم)
۲۷۵	..... تداوم حدیث‌نگاری متقدمان
۲۷۶	..... مشکلات محدثان اهل سنت در قرن سوم
۲۷۷	..... ۱. گسترش احادیث دست‌ساز
۲۷۷	..... ۲. گسترش نقل به معنا در روایات
۲۷۹	..... ۳. کافی نبودن مصنفات و مسندها
۲۷۹	..... ۴. نزاع محدثان و متکلمان
۲۸۱	..... ویژگی‌های تدوین حدیث اهل سنت در قرن سوم
۲۸۱	..... ۱. گردآوری و پالایش روایات
۲۸۳	..... ۲. باب‌بندی و موضوع‌بندی کامل‌تر و فراگیرتر
۲۸۴	..... ۳. کوتاه‌نویسی و حذف مکررات
۲۸۵	..... ۴. پیدایش جوامع حدیثی
۲۸۷	..... مراکز حدیثی اهل سنت
۲۸۸	..... عصر طلایی پیدایش جوامع ششگانه
۲۹۰	..... مهم‌ترین شخصیت‌ها و مجموعه‌های حدیثی اهل سنت
۲۹۱	..... ۱. بخاری و صحیح او
۲۹۲	..... ۲. مسلم و صحیح او

۲۹۵	.....	اهتمام متأخران به حدیث (قرن چهارم تا ششم)
۲۹۶	.....	تکمیل و تنظیم جوامع حدیثی پیشین
۲۹۶	.....	۱. مستدرک نویسی
۲۹۸	.....	۲. مستخرج نویسی
۳۰۰	.....	۳. شرح‌های جوامع ششگانه
۳۰۱	.....	۴. گردآوری روایات جوامع ششگانه
۳۰۲	.....	۵. موضوع نویسی
۳۰۳	.....	۶. اطراف نویسی
۳۰۴	.....	تدوین جوامع حدیثی جدید
۳۰۶	.....	گسترش علوم حدیثی
۳۰۶	.....	۱. جرح و تعدیل یا رجال‌شناسی
۳۰۷	.....	۲. مصطلح الحدیث یا علم الدرايه
۳۰۸	.....	۳. علل الحدیث
۳۰۹	.....	۴. غریب الحدیث
۳۱۰	.....	مهم‌ترین شخصیت‌ها و مجموعه‌های حدیثی
۳۱۰	.....	۱. طحاوی و شرح معانی الآثار
۳۱۱	.....	۲. ابن حبان والمسند الصحیح
۳۱۲	.....	۳. طبرانی و معجم‌های سه‌گانه او
۳۱۳	.....	۴. دارقطنی و سنن او
۳۱۴	.....	۵. بیهقی و سنن او
۳۱۷	.....	اهتمام متأخران به حدیث (قرن هفتم تا سیزدهم)
۳۱۸	.....	رکود حدیث نگاری و تحلیل تاریخی علل آن
۳۱۹	.....	قرن هفتم
۳۱۹	.....	قرن هشتم
۳۲۰	.....	قرن نهم
۳۲۱	.....	قرن دهم
۳۲۲	.....	قرن یازدهم

۳۲۲	..... قرن دوازدهم
۳۲۲	..... قرن سیزدهم
۳۲۴	..... مراکز حدیثی در دوره متأخران
۳۲۵	..... مهم‌ترین پژوهش‌های حدیثی
۳۲۶	..... ۱. پیدایش فعالیت‌های جدید حدیثی
۳۲۶	..... الف) زواید نویسی
۳۲۷	..... ب) اختصار نویسی
۳۲۸	..... ج) جوامع حدیثی جدید
۳۲۹	..... د) تخریح احادیث متون پیشین
۳۲۹	..... ۲. تداوم پژوهش‌های حدیثی پیشین
۳۳۰	..... الف) تداوم گردآوری روایات صحیح
۳۳۰	..... ب) تداوم شرح نویسی
۳۳۳	..... ج) تداوم موضوع نویسی و آسیب‌شناسی روایات
۳۳۵	..... د) تداوم اطراف نویسی
۳۳۵	..... ه) تداوم رجال‌شناسی، تراجم و طبقات
۳۳۶	..... و) تداوم گسترش کتب درایه
۳۳۷	..... مهم‌ترین شخصیت‌ها و مجموعه‌های حدیثی
۳۳۸	..... ۱. ابن حجر عسقلانی و فتح الباری
۳۳۹	..... ۲. سیوطی والجامع الکبیر
۳۴۰	..... ۳. متقی هندی و کنز العمال
۳۴۵	..... اهتمام معاصران به حدیث (قرن چهاردهم و پانزدهم)
۳۴۵	..... تعامل، تأثیر و تأثر حدیث نگاری فریقین
۳۴۷	..... گستره حدیث‌شناسی اهل سنت
۳۴۷	..... ۱. زواید نویسی
۳۴۸	..... ۲. اطراف نویسی
۳۴۹	..... ۳. شرح نویسی
۳۵۰	..... ۴. گردآوری روایات جوامع
۳۵۱	..... ۵. فقه الحدیث و شرح و تبیین موضوعی روایات
۳۵۲	..... ۶. تحقیق، تعلیق، تخریح و تصحیح روایات

- ۳۵۴.....۷. تألیفات جدید حدیثی
- ۳۵۴.....۸. چکیده نویسی روایات
- ۳۵۵.....۹. معاجم و راهنما نویسی
- ۳۵۶.....۱۰. موسوعه موضوعی روایات
- ۳۵۷.....۱۱. اربعین نویسی
- ۳۵۸.....۱۲. تدوین آثار جدید درایة الحدیث
- ۳۵۹.....۱۳. تدوین آثار جدید رجالی و تراجم
- ۳۶۰.....۱۴. تدوین کتاب‌های تاریخ حدیث
- ۳۶۲.....۱۵. رایانه و مراکز آموزش و پژوهش علوم حدیثی
- ۳۶۵.....کتابنامه